

Aase Lionæs svinger klubba som visepresident i Lagtinget, januar 1966. Foto: Arbeiderbladet / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Aase Lionæs og abortsaken

Aase Lionæs and the Norwegian Abortion Act

Kari Tove Elvbakken

Professor, Institutt for politikk og forvaltning, Universitetet i Bergen

karitove.elvbakken@uib.no

Sammendrag

Gjeldende abortlov ble vedtatt i 1975 og endret i 1978 slik at kvinner har rett til selvbestemt abort innen 12. svangerskapsuke. Da hadde abortsaken vært på den politiske agendaen i mange tiår. Mange kvinner og menn har vært viktige aktører i abortspørsmålets historie, noen er husket og æret, andres innsats er lite vektlagt. Mest kjent er Katti Anker Møller (1877–1945) som fra 1913 krevde legalisering av abort. Aase Lionæs (1907–1999) var av dem som spilte en viktig rolle over lang tid, men er lite trukket fram. Hennes innsats for liberalisering av abortlovgivningen fra 1936 til 1975 er tema i denne artikkelen. Historien viser andre sider ved Lionæs' politiske virke enn dem hun er mest kjent for, økonomisk politikk og utenrikspolitikk. Slik er intensjonen å bidra til historien om en av Arbeiderpartiets mest sentrale kvinner fra sist på 1930-tallet. Det kan passe i 2024 – når et utvalg har foreslått en ny abortlov (NOU 2023: 29) og partiene som vil utvide kvinners abortrettigheter har flertall på Stortinget.

Nøkkelord

Aase Lionæs, abort, abortlovgivning, selvbestemt abort, Arbeiderpartiets kvinnebevegelse

Abstract

The current Norwegian abortion law was passed in 1975. It was amended in 1978 to give women the right to abortion on demand within the twelfth week of pregnancy. By that time the abortion issue had been on the political agenda for decades. Many women and men were important actors in the history of abortion legislation – some are remembered and celebrated, while others are not recognized for their contributions. Katti Anker Møller (1877–1945), who demanded the legalization of abortion in 1913, is among the best-known and acknowledged actors. The fact that Aase Lionæs (1907–1999) also played an important role over a long time is less well known. This article explores her contribution to the legalizing of abortion in Norway from 1936 to 1977. This history demonstrates other sides of her political engagement than those that she is best known for, such as economic and foreign policy. The intention is to contribute to the history of one of the most significant women in the Norwegian Labour Party from the late 1930s. Such an article may be particularly relevant in 2024 when a committee has proposed new abortion legislation, and the parties with majority in the Norwegian parliament have the extension of women's right to decide on their political programs.

Keywords

Aase Lionæs, abortion, abortion legislation, abortion on demand, the Labour Party Women's organization

Etter at tre arbeiderkvinner ble fengslet for å ha fått utført ulovlig abort, reiste Katti Anker Møller (1877–1945) i 1913 krav om legalisering av abort. Abort var forbudt etter straffelovens § 245. Fra årene rundt 1910 krevde arbeiderkvinner, sosialister, anarkister og radikale at kvinner måtte få mulighet til å regulere antallet barnefødsler og legalisering av abort. I 1924 åpnet Oslo mødrehygienekontor, med Møller og arbeiderkvinnebevegelsen som aktører. Ved kontoret ble det opplyst og veiledet om prevensjon – og flere slike kontorer åpnet rundt om i landet ut over i 1930-årene. Disse årene utredet de skandinaviske landene abortlover. Det ble vedtatt abortlover i Danmark og Sverige i 1937 og 1938, mens den første norske abortloven ble vedtatt i 1960. Kvinner fikk rett til selvbestemt abort i Norge i 1978, etter endring av en liberal abortlov fra 1975. Samme rett fikk danske og svenske kvinner i 1973 og 1974.

I tidligere arbeider om norsk aborthistorie vektlegges det at Arbeiderpartiet sviktet ved ikke å fremme noe abortlovsforslag på 1930-tallet og at kvinner her måtte vente mye lenger på en abortlov enn i nabolandene.¹ Det understrekes også at Arbeiderpartiets kvinner uten kamp godtok at egen regjering fremmet og fikk vedtatt en mindre liberal lov enn de ønsket i 1960. I en nyere analyse av abortsakens politiske historie er noen av disse konklusjonene utfordret.² Jeg vektlegger at en relativt liberal abortpraksis i mellomkrigstida ble forsvart ved ikke å fremme et abortlovsforslag og at fortellingen om 1960-loven må nyanseres. I undersøkelsen av arbeidet med 1960-loven vises det at Arbeiderpartiets Aase Lionæs hadde en helt sentral og lite omtalt rolle. Lionæs' rolle i abortspørsmålets historie har motivert denne artikkelen. I abortsakens historie er det mange entreprenører og ildsjeler. Ofte er Katti Anker Møllers – og hennes datter, legen Tove Mohrs (1891–1981) innsats trukket fram, som forløpere til den nye kvinnebevegelsens kamp for selvbestemt abort, mens Lionæs' innsats er mindre kjent og lite verdsatt.³ Lionæs var ikke aktiv i den nye kvinnebevegelsen, hun var av Arbeiderpartiets sentrale kvinner, nær partiledelsen, og i mange saker sto hun fjernt fra den nye venstresidas politikk.⁴ Doris Linders Lionæs-biografi omtaler innsatsen for abortlovgivning, men har ikke analysert lov- og politikktutformingene og har ikke vist spenninger i arbeiderkvinnebevegelsen.⁵

Artikkelen tar utgangspunkt i min analyse av abortspørsmålets politiske historie fra 1900 til 2020. Den viste blant annet at Aase Lionæs ga viktige bidrag først i arbeidet for en liberal abortlov og siden for fri abort. Tidligere var hennes rolle nevnt, men ikke analysert og lite trukket fram. Arbeidet med Lionæs' innsats for fri abort motiverte meg til å gi et bidrag til en videre forståelse av den rollen Lionæs hadde i Arbeiderpartiet og norsk politikk i flere tiår. For dette formålet utforskes noen spørsmål: Hva var Lionæs' posisjon i abortsaken og hvordan utviklet den seg over tid? Hvordan arbeidet hun for abortspørsmålet, i parti, kvinnebevegelse og offentligheten? Hva betydde hennes innsats og hvordan er den vurdert? Samlet er det ambisjonen at svarene på disse spørsmålene skal bidra til økt innsikt om Lionæs' rolle i partiet – og i kvinnepolitikken.

Lionæs arbeidet med abortsaken fra 1930-årene til 1975, da sørget hennes dobbeltstemme som odelstingspresident for å få vedtatt en mer liberal abortlov, selv om hun ønsket en lov som ga fri abort. I artikkelen brukes arkivmateriale, som fra Lionæs' privatarkiv

1 Blom 1980; Aanesen 1981; Schrupf 1984.

2 Elvbakken 2021.

3 Blom 1980; Aanesen 1981; Schrupf 1984.

4 Lahlum 2009; Bjørnhaug 2022.

5 Linder 1997.

og offentlige dokumenter fra politiske prosesser.⁶ Etter et kort biografisk orientert avsnitt diskuteres Lionæs' innsats i abortpolitikken i seks perioder før artikkelen avsluttes med en samlet diskusjon.

Kort biografi

Aase Lionæs ble født i 1907 og ble 91 år.⁷ Hun tok artium i 1926, studerte statsøkonomi ved Universitetet i Oslo og tok eksamen i 1930. Utdanningen i statsøkonomi var toårig og ble etablert i 1908 under Det juridiske fakultet.⁸ Den hadde relativt flere kvinner enn mange andre studier og ble utvidet til full embetseksamen i 1933. Med norsk stipend studerte hun økonomi ved London School of Economics (LSE) i 1935–36. Professor Ragnar Frisch ved Økonomisk institutt var av dem som hadde anbefalt å gi henne stipend.⁹

Lionæs ble politisk aktiv som gymnasiast, ble med i Grünerløkka arbeiderungdomslag og kom som eneste kvinne inn i sentralstyret i Arbeidernes Ungdomsfylking (AUF) i 1931. I 1934 ble hun valgt inn i bystyret i Oslo. Hun ble ansatt i Arbeidernes Opplysningsforbund (AOF), ledet av partikameraten Haakon Lie, i 1931.¹⁰ Hun utviklet studiemateriell og holdt kurs om økonomi. Sammen med studiekameraten Arne Skau (1906–1974) skrev Lionæs *Om tidens sosialøkonomi* til studieformål.¹¹ I *Dør vi ut?* tok de to opp bekymringen for lave fødselstall, som de mente måtte møtes med velferdspolitik.¹² De oversatte og bearbeidet Alva og Gunnar Myrdals (1934) *Kris i befolkningsfrågan* til en norsk utgave i 1936.¹³

Lionæs var ikke med i den radikale organisasjonen Mot Dag, men deltok i etableringen av Arbeiderpartiets alternative studentgruppe. Hun søkte praktisk politikk, heller enn å studere Marx og andre klassikere.¹⁴ Hun var engasjert for flyktninger og i arbeidet for sosialistene under borgerkrigen i Spania. Hun var ifølge Linder inspirert av Katti Anker Møller og av Helga Karlsen (1882–1936), første kvinne fra Arbeiderpartiet på Stortinget, og hennes innsats for kvinners fødselskontroll, men også den russiske revolusjonære Aleksandra Kollontaj (1872–1952) og hennes skrifter om kvinners økonomiske stilling og frigjøring.¹⁵

Lionæs ble valgt inn i Arbeiderpartiets kvinnesekretariat i 1936, ble redaktør for tidsskriftet Arbeiderkvinnen, en av to kvinnesekretærer og fikk sitt daglige virke ved partikontoret. Lionæs ledet Kvinnesekretariatet fra 1945 til 1953 og satt da i Arbeiderpartiets sentralstyre. Hun møtte fast på Stortinget fra 1954 (som 1. vara for Arbeiderpartiet i Oslo), etter valget i 1957 som representant fra Oslo fram til høsten 1977. Hun kom inn i Stortingets finanskomite i 1954 som første og eneste kvinne, i de årene hun satt der. Fra 1973 til 1977 var hun i utenrikskomiteen. Som første kvinne kom hun inn i Stortingets presidentskap i 1969.

Lionæs møtte i FN fra 1946 til 1965, som delegat fra 1954, arbeidet med flyktning-, sosial- og kvinnesak og var av de første kvinnene som talte i FNs hovedforsamling.

6 Lionæs' privatarkiv er bevart i Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark: Aase Lionæs, ARK-2812). Det er i hovedsak boksene D-L0001–D-L0015 i saksarkivet som har vært benyttet i arbeidet med denne artikkelen.

7 Biografiske opplysninger fra Stortingets biografier: <https://www.stortinget.no/no/Representanter-og-komiteer/Representantene/Representant/?perid=AALI>

8 Fure 2011.

9 Linder 1997. I fjernsynsintervju med NRK 5. desember 1967, karakteriserte Lionæs LSE som «radikalismens høyborg» på den tida.

10 Eriksen 2001.

11 Lionæs 1933; Lionæs 1934; Lionæs & Skau 1935.

12 Lionæs & Skau 1936.

13 Myrdal & Myrdal 1934.

14 Fjernsynsintervju, NRK, 5. desember 1967.

15 Linder 1997.

Lionæs ble oppnevnt til Nobel-komiteen i 1949. Fra 1969 til 1978 var hun komiteens første kvinnelige leder. Siden skrev hun *Tredveårskrigen for freden: høydepunkter i Nobelkomiteens historie*.¹⁶ Hun skrev om kontroversielle tildelinger, som til amerikanske Henry Kissinger og nord-vietnamesiske Le Duc Tho i 1973 for våpenhvileavtale i Vietnam. Prisen ble skarpt kritisert, det ble delt ut en alternativ fredspris og to gikk i protest fra nobelkomiteen. Andre tildelinger i hennes formannstid gjaldt *Amnesty International* i 1969, sovjetiske opposisjonelle Andreij Sakharov i 1975 og tyske Willy Brandt for arbeidet for avspenning mellom øst og vest i 1971.¹⁷

Innsats for en liberal abortlov 1930-årene

I mai 1935 mottok regjeringen Nygaardsvold straffelovkomiteens forslag til abortlov. Komiteen var oppnevnt av regjeringen Mowinckel III sommeren 1934. Flertallet ville legalisere abort på medisinske, eugeniske, humanitære og sosiale indikasjoner. I mer enn 20 år hadde arbeiderkvinner og sosialister da kjempet for å avskaffe straffelovens § 245 som forbød og hjemlet straff for abort. Stortingets borgerlige flertall mobiliserte samtidig voldsomt mot en liberal abortlov. Nygaardsvolds mindretallsregjering fikk mer enn 220 000 protestunderskrifter mot liberalisering våren 1935, hvor bladet Norges Kvinder var særlig aktivt.¹⁸ Men regjeringen fikk også resolusjoner fra masse møter i arbeiderbevegelsens regi som støttet forslaget og krevde liberalisering.¹⁹

I mai 1936 ble Arbeiderpartiets Landskvinnekonferanse avholdt i Oslo.²⁰ Abortsaken var ikke på agendaen, men Rakel Solberg (siden Seweriin) foreslo at konferansen skulle etterlyse abortlovforslag fra regjeringen.²¹ Kvinnesekretariatets ledelse så det som unødvendig og vektla at regjeringen visste at kvinnebevegelsen støttet innstillingen.

Befolkningspolitikk og mødrehygienesaken var på dagsorden, med innledninger av Karl Evang, da lege i Arbeidstilsynet og kjent redaktør for Populært tidsskrift for seksuell opplysning, og av legen Tove Mohr. Hun hadde vært med i straffelovkomiteen. Begge talte for en liberal abortlov. Evang vektla at bekymring for lave fødselstall måtte møtes med sosialpolitiske tiltak, ikke vanskeligere tilgang til prevensjon og abort. Han var på linje med Lionæs og Skaus norske utgave av *Kris i befolkningsfrågan*.²²

Etter Evangs foredrag foreslo Lionæs en resolusjon om revisjon av § 245. Den ble enstemmig vedtatt: «Som en nødutvei for mødrene krever landskvinnekonferansen revisjon av paragraf 245 slik at abortus provocatus legaliseres også på humanitære og sosiale indikasjoner.»²³ Regjeringen fikk altså likevel en klar melding om kravene til en abortlov. Ved konferansen ble Lionæs valgt inn i Kvinnesekretariatet og ble redaktør for Arbeiderkvinnen.

Nygaardsvolds mindretallsregjering fortsatte etter valget i 1936. Den la ikke fram noe abortlovforslag, men støttet mødrehygienekontorenes arbeid for fødselskontroll og utnevnte

16 Lionæs 1987.

17 Lionæs ble kjent med Brandt som politisk flyktning i Norge på 1930-tallet gjennom den tyske sosialisten Kurt Jonas (1912–1984) som kom til Norge i 1932. Han bidro til heftet *Tyskland under hakekorset*, som kom ut i 1933 (Linder 1997). Jonas og Lionæs giftet seg i 1938 og fikk en datter i 1940.

18 Lokøy 2021.

19 Elvbakken 2021.

20 Protokoll fra Arbeiderpartiets Landskvinnekonferanse 1936, Arbeidernes aktetrykkeri, 1937.

21 Rakel Seweriin (1906–1995), på Stortinget for Arbeiderpartiet 1945–1969, sosialminister 1953–1955.

22 Lionæs & Skau 1936.

23 Resolusjonen ble trykt i *Arbeiderkvinnen* nr. 6/7-1936. Arbeiderkvinnene bidro til å bygge mødrehygienekontor for veiledning om prevensjon fra 1920-tallet (Andresen & Elvbakken 2017).

Karl Evang, kjent forkjemper for en liberal abortlov, til medisinaldirektør.²⁴ Regjeringen viste slik en støtte til kvinners fødselskontroll.

I Arbeiderkvinnens leder i nr. 4, 1939, «Kvakksalvernes beskyttere», krevde redaktør Lionæs rett til abort, med legalisering av sosiale indikasjoner. Et slikt lovforslag hadde støtte fra partiets kvinneavdelinger over hele landet. I november 1939 var Arbeiderpartiets kvinner igjen samlet til landskonferanse. Etter et foredrag av lege Gerda Evang (1905–1985) ved Oslo mødrehygienekontor om nødvendigheten av fødselskontroll, prevensjon og en liberal abortlov, foreslo Lionæs igjen en resolusjon.²⁵ Mot én stemme vedtok konferansen å be regjeringen foreslå en liberal abortlov, med sosiale indikasjoner. Innholdet i loven var avgjørende. Loven måtte ikke bli som i nabolandene, hvor sosiale indikasjoner ikke var legalisert. Den borgerlige opposisjonen i Stortinget ville på sin side stramme inn det den så som en for liberal praksis. Dette var en viktig grunn til at regjeringen ikke fremmet noe lovforslag. Det kunne gi Stortinget anledning til å vedta en restriktiv abortlov.²⁶ En relativt liberal praksis kunne fortsette. Konferansene i 1936 og 1939 med flere hundre delegater, støttet en liberal abortlov, den hadde bred støtte i arbeiderkvinnebevegelsen.

Ved Arbeiderpartiets landskvinnekonferanse i 1939 ble ledelsen fornyet, økonomen Johanne Reutz ved Landsorganisasjonens (LO) statistiske kontor ble valgt til ny formann. Lionæs ble nestformann og fortsatte som redaktør. Reutz og Lionæs støttet hverandre ved valgene – og i sakene som ble tatt opp ved konferansen, som gifte kvinners rett til arbeid.²⁷

Under annen verdenskrig, i 1941, ble mødrehygienekontorene stengt og likvidert, fritt salg av prevensjon ble forbudt, og antall fødsler steg.²⁸ Høsten 1944 kom Arbeiderkvinnen ut med ett nummer i Sverige, da var redaktør Lionæs kommet dit.

Partimobilisering for abortlov 1950

Til Arbeiderpartiets sentralstyres første møte i Oslo etter krigen, 10. mai 1945, ble ikke Kvinnesekretariatets formann, Reutz, innkalt. Partiet og LO skulle granske hennes virke under krigen. Selv om det i 1946 ble konkludert med at hun ikke hadde opptrådt kritikkverdigg, kom hun ikke tilbake til LO eller Arbeiderpartiet.²⁹ Nestformann Lionæs ledet det første møtet i Kvinnesekretariatet 15. mai. I august 1945 valgte landskvinnekonferansen henne til formann. Lionæs' kvinnepolitiske virke dekket et bredt saksfelt, som politisk deltakelse, yrkeskvinnens og husmødres situasjon, forbrukersaker og internasjonale kvinnespørsmål.³⁰ Hun arbeidet for å få kvinneavdelinger rundt om i landet og for å få gjennomslag for

24 Andresen & Elvbakken 2017.

25 Protokoll fra Det norske Arbeiderpartis Landskvinnekonferanse 1.–2. november 1939, Arbeidernes aktie-trykkeri, 1940: 44–64.

26 Elvbakken 2021.

27 Protokoll fra Det norske Arbeiderpartis Landskvinnekonferanse 1.–2. november 1939, Arbeidernes aktie-trykkeri, 1940. Protokollen inneholder innlegg og diskusjon. Lionæs støttet Reutz og ville ikke stille som formann. Noen stemte likevel på henne. Diskusjonen gjaldt utskifting av formannen, Sigrid Syvertsen, som ville fortsette, men ikke var innstilt. At ledelsen nå fikk to universitetsutdannede kvinner, var ikke tema.

28 Andresen & Elvbakken 2020; Andresen & Elvbakken 2023.

29 Pryser 1993. I biografien om Reutz vektlegger Randi Aas (2001) at Reutz' pasifistiske og kvinnepolitiske linje var kontroversiell i partiet og at Lionæs' politiske profil passet partiledelsen bedre. Det kan imidlertid ikke ses at de hadde forskjellig kvinnepolitisk linje. Kritik fra Lionæs mot Reutz er ikke funnet i denne studien.

30 Prioriteringene er tydelige i de vel 15 årgangene Lionæs var Arbeiderkvinnens redaktør.

kvinnepolitiske saker i partiet. Dette kom også til å prege hennes innsats for abortsaken i de første etterkrigsårene.

Norske kvinneorganisasjoners samarbeidsnemnd ble til høsten 1945.³¹ Tanken var at kvinneorganisasjonene kunne bidra til å bedre kvinners stilling i politikk, arbeidsliv og utdanning. Norsk kvinnesaksforening, de politiske partienes kvinneorganisasjoner, kvinnelige fagforeninger og andre kvinneorganisasjoner var med. Det var enighet om mye i handlingsprogrammet, men ikke om støtte til mødrehygienekontorenes veiledning og opplysning om fødselskontroll, av arbeiderkvinnebevegelsens kjernesaker. I nemnda og i Stortinget møtte arbeiderkvinnene stor motstand mot å fremme prevensjonsveiledning og i arbeidet for en liberal abortlov fra borgerlige partier, som fra Høyres Claudia Olsen. Arbeiderpartiets kvinnesekretariat deltok i samarbeidsnemnda, men formann Lionæs og flere av partiets kvinnelag var skeptiske.³²

I 1948 inviterte Norsk kvinnesaksforening til møte om abortlovgivning. Møtet krevde at lovforslaget fra 1935 ble tatt opp og Samarbeidsnemnda ble bedt om initiativ. Som på 1930-tallet, var imidlertid organisasjonene svært uenige i abortsaken. Nemnda holdt møter og studiemateriell ble sendt rundt, men styret kunne ikke enes om veien videre. Så foreslo Kvinnesaksforeningen at nemnda skulle be regjeringen fremme et lovforslag med indikasjoner alle var enige om: medisinske, arvemessige og humanitære, som et minste felles multiplum. Dette kunne ikke arbeiderkvinnene, med Lionæs i spissen, være med på. En lov uten sosiale indikasjoner var en lov de konservative ønsket før krigen.³³ Hovedsak for arbeiderkvinnene var nettopp å få en abortlov med sosiale indikasjoner.³⁴ Så gikk arbeiderpartikvinnene ut av nemnda, fulgt av kvinnelige fagforeninger. Da hadde LO-ledelsen oppfordret fagforeningene til å følge Kvinnesekretariatet, med klar henvisning til abortsaken.³⁵ Lionæs ville ta abortsaken opp i partiet, det var bedre ikke å ha noen abortlov, enn en som strammet inn praksis. Ikke lenge etter gikk nemnda i oppløsning. I historien om samarbeidsnemnda er Arbeiderkvinnene kritisert for å sette partiinteresser foran det å få en abortlov.³⁶

Lionæs tok opp abortsaken ved Arbeiderpartiets tillitskvinnekonferanse i januar 1950.³⁷ Tillitskvinner fra hele landet vedtok en resolusjon som krevde en abortlov med sosiale indikasjoner. Konferansen ba partiets kvinneavdelinger om støtte til resolusjonen før den ble sendt regjering og parti. Så – i løpet av kort tid – mottok Kvinnesekretariatet flere hundre støttebrev, fra store og små lag, hånd- og maskinskrevne. Kravet var klart, arbeiderkvinnene krevde legalisering av sosiale abortindikasjoner. Landsstyret i AUF sluttet seg til kravet i februar 1950. Lionæs kunne gå til sentralstyret med en klar og tydelig forankret melding.

Like før ferien i 1950 kom abortlovsaken opp i sentralstyret, den skulle drøftes i stortingsgruppen, med innledninger av helsedirektør Evang og justisminister O. C. Gundersen.³⁸ Lege Tove Mohr skulle innbys.³⁹ Møtet ble planlagt til høsten, men da det ikke ble tillyst,

31 Løvik 1976.

32 For eksempel brev fra avdelingene i Drammen og Buskerud til Kvinnesekretariatet: Arbark: Arbeiderpartiet (ARK-1001), Db – Kvinnesekretariatets alfabetiske saksarkiv 1940-1971.

33 Elvbakken 2021.

34 Dette synet gikk også helsedirektør Evang ut med i to kronikker i *Arbeiderbladet*, 30. og 31. desember 1949.

35 Arbark: ARK-1001, Db – Kvinnesekretariatets alfabetiske saksarkiv, Korrespondanse mellom LO og forbundene om denne saken. Se også biografi om LOs formann, Konrad Nordahl (Bjørnhaug 2022).

36 Løvik 1976.

37 Arbark: ARK-1001, Db – Kvinnesekretariatets alfabetiske saksarkiv, Referat fra Tillitskvinnekonferansen og brev fra Kvinnesekretariatet til landets kvinneavdelinger, 1950.

38 O. C. Gundersen (og Evang) var med i Mot Dag i mellomkrigstida, Gundersen var sosialrådmann i Trondheim før krigen.

39 Elvbakken 2021.

purret Kvinnesekretariatet og AUF i januar 1951. Det ble fortgang og enighet i sentralstyret og gruppestyret om å legge fram et abortlovforslag før valget i 1953.

Utvalgsarbeid for abortlov 1951–1956

I juni 1951 ba regjeringen Gerhardsen II Straffelovrådet om å utarbeide forslag til abortlov. Den ønsket en innstilling samme høst.⁴⁰ Rådets leder var sorenskriver Ole Harbek, riksadvokat Anders Aulie, professor Johs. Andenæs og høyesterettsadvokat Rolv Ryssdal var med. Etter forslag fra legeföreningen ble legene Kristjar Skajaa, Ørnulf Ødegård og Valborg Klem oppnevnt som ekstra medlemmer, alle hadde offentlig gått inn for en liberal abortlov.⁴¹ Også jordmor Anna Hagevold og Lionæs ble oppnevnt til rådet. Slik fikk regjeringen en liberalt innstilt komité der partiets kvinnebevegelse var med.

Straffelovrådet leverte innstilling etter fem år.⁴² Før jul i 1952 forelå det et lovutkast fra formannen.⁴³ Ikke uventet var det forslag til lovlige abortgrunner som ble mest diskutert. Flere indikasjoner ble foreslått: medisinske grunner, hvis fosteret var skadet i svangerskapet, hvis arvemessige forhold talte for det eller hvis den gravide var «sinnssyk, åndssvak, mindreårig eller pga. asosial og/eller moralsk karakter ikke egnet til å oppdra barn». Svangerskap burde også kunne avbrytes hvis det var resultat av straffbar handling. Sosiale indikasjoner ble foreslått legalisert, dersom å få barn var en ulykke, under «høygradelig mislige sosiale forhold».

Så ba Lionæs om kommentarer, først fra Tove Mohr. Mohr likte formuleringene om sosiale indikasjoner, som hun mente var bedre enn i 1935-forslaget.⁴⁴ Så ba Lionæs Einar Gerhardsen om å få drøfte lovutkastet i Arbeiderpartiets sentralstyre.⁴⁵ I protokollen for 2. februar 1953 framgår det at Lionæs innledet om revisjon av § 245. Sentralstyret ga «sin tilslutning til straffelovrådets formulering av lovutkast».⁴⁶ Lionæs fikk det mandatet hun ønsket for videre arbeid i Straffelovrådet.

Like etter, ved partiets landskvinnekonferanse i mars 1953, gikk Lionæs av som formann og redaktør og ut av sentralstyret.⁴⁷ Rakel Seweriin overtok som formann. Abortsaken var ikke oppe ved landskvinnekonferansene i 1953 og 1955, men det ble vedtatt en resolusjon om styrket prevensjonsveiledning i 1955.⁴⁸

Abortlovinnstillingen ble ikke ferdig våren 1953. Det kom abortutredninger i Sverige og Danmark (i 1953 og 1954), uten forslag om å legalisere rene sosiale indikasjoner. Ved møte i Straffelovrådet i januar 1954, foreslo jordmor Hagevold å stryke sosiale indikasjoner og få en lov som den danske og den svenske.⁴⁹ Valborg Klem mente også sosiale hensyn kunne tas med i en sosialmedisinsk indikasjon. De fikk imidlertid ikke gjennomslag. I juli foreslo Justisdepartementets byråkrater for formann Harbek at han sonderte med rådet om å gå inn for den svenske og den danske løsningen og utelukke sosiale indikasjoner.⁵⁰ Det ville gi fortgang i arbeidet. Før han svarte, hadde Harbek kontakt med Lionæs. De to var enige.

40 Innstilling fra Straffelovrådet om adgangen til å avbryte svangerskap, 1. juni 1956: 3.

41 Elvbakken 2021.

42 I Lionæs' privatarkiv (se note 6) er det utkast, arbeidsnotater og kommentarer fra arbeidet, se Elvbakken 2021.

43 Arbark: ARK-2812, D-L0008, Utkast datert 20. desember 1952.

44 Arbark: ARK-2812, D-L0008, Brev 22. januar 1953.

45 Arbark: ARK-2812, D-L0008, Brev 26. januar 1953.

46 Arbark: ARK-1001, Ac-L0004.

47 Landskvinnekonferansen 20.–21. mai 1953, Arbeidernes aktietrykkeri, 1954.

48 Landskvinnekonferansen 16.–18. mai 1955, Arbeidernes aktietrykkeri, 1956.

49 Arbark: ARK-2812, D-L0008, Notat januar 1954.

50 Arbark: ARK-2812, D-L0008, Brev 16. juli 1954. I Lionæs' arkiv finnes brevet og Harbeks kommentar (26. juli 1954).

Også rådets jurister, samt legene Ødegaard og Skajaa ville ha med sosiale indikasjoner, selv om Klem og Hagevold kunne åpne for endringer, avviste Harbek initiativet.

Ved årsskiftet 1954/55 forelå nye utkast, men rådet ville ha med nye aborttall. Høsten 1955 forelå slike: I 1954 var det 3157 lovlige aborter i Norge, antall illegale ble anslått til 7300. Så ble en enstemmig innstilling til abortlov overlevert justisministeren i juni 1956.⁵¹ Rådet ville legalisere abort på medisinske, arvemessige, etiske og sosiale indikasjoner. Det foreslo at svangerskap kunne avbrytes innen tredje måned, i sykehus eller sykestue. To leger, en oppnevnt av fylkeslegen og overlegen der aborten skulle utføres, skulle avgjøre, etter samtale med kvinnen. Sosialkurator ved sykehus eller mødrehygienekontor kunne rådgi ved sosiale indikasjoner. Kvinnens lege kunne anke avslag. Rådet foreslo at gifte menn kunne uttale seg, men kvinnen kunne med fylkeslegens samtykke få abort, selv om mannen var imot. Rådet foreslo to år som strafferamme i § 245 (før tre år) for dem som rettsstridig avbrøt svangerskap eller medvirket. Ved gjentakelse eller aborten skjedde for vinning, inntil fem år.

For Lionæs var det å enes om den sosiale indikasjonen hovedsak. Prinsippet om at andre enn medisinske grunner kunne tillate abort, innebar en anerkjennelse av at forhold utenfor helsetilstanden var viktig. Selv om innstillingen gikk på tvers av nabolandenes lovgivning, var den enstemmig. Med rent flertall for Arbeiderpartiet i Stortinget – måtte vel arbeiderkvinnenes foretrukne lovforslag lett bli vedtatt?

Noen av Arbeiderpartiets kvinnelige representanter på Stortinget, april 1954. Stående fra venstre: Ruth Svendsen (Telemark), Liv Tomter (Akershus), Guri Almenningen (Hordaland), Ranveig Johanna Frantzen (Bergen) og Klara Skoglund (Østfold). Sittende fra venstre: Magnhild Hagelia (Aust-Agder), Astrid Skare (Buskerud), Aase Lionæs (Oslo) og Margith Munkebye (Nordland). Foto: Arbeiderbladet / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

51 Innstilling fra Straffelovrådet, vedlegg til Odelstingsproposisjon (Ot.prp.) 1959.

Agitasjon for sosiale indikasjoner 1956–1960

Det ble debatt. Organisasjoner som kjempet mot en liberal abortlov på 1930-tallet mobiliserte igjen. Forslaget ble støttet av arbeiderkvinnelag og andre. Indikasjonene, særlig å legalisere sosiale indikasjoner og hvordan de skulle formuleres og vurderes, ble hovedsak.

Arbeiderkvinnen presenterte Straffelovrådets forslag før landskvinnekonferansen i mai 1957.⁵² Tønsberg arbeiderkvinnelag hadde foreslått å uttale at Straffelovrådets lovforslag måtte fremmes for Stortinget uten unødig forsinkelse.⁵³ Kvinnesekretariatet foreslo heller å «henstille til departementet» om å fremme forslag om adgang til abort så snart som mulig, «slik at Norge, i likhet med andre nordiske land fikk en abortlov».⁵⁴ Dette ble vedtatt. Det sa ikke noe om lovinnholdet. Uttalelsen ble forsiktigere enn de resolusjonene om abortlovgivningen Lionæs foreslo og fikk vedtatt på 1930-tallet.

I januar 1958 sto en mann for retten, tiltalt for å ha foretatt mange illegale aborter, tatt høy betaling og krevd samleie med abortsøkende kvinner. Nå var en kvinne «behandlet» av ham funnet død. Rakel Seweriin tok opp saken i Stortinget i en interpellasjon til justisminister Jens Haugland (A) og krevde at Straffelovrådets forslag måtte fremmes straks, særlig trengtes lovens sosiale indikasjoner.⁵⁵ Flere fra Arbeiderpartiet fulgte opp. Lionæs vektla at en lov uten sosial indikasjon ville være et tilbakeskritt. Verken justisministeren eller sosialminister Gudmund Harlem lovde noe. Opposisjonen talte insisterende imot å framskynde en abortlov. Så krevde Arbeiderbladets leder en lov med barmhjertighet for kvinner i vanskelige situasjoner. Regjeringsorganet hadde ingen forståelse for at det ikke hastet med en abortlov.

Mobiliseringen for Straffelovrådets forslag økte. Lionæs innledet i utallige arbeiderkvinnelag, i Oslo Faglige Samorganisasjons kvinnenemnd og Kvinneutvalget i Oslo Arbeiderparti i mars 1958. «'Sosiale årsaker' må med i den nye abortlovgivning. Kvakksalveraborter må en komme til livs», het det i Arbeiderbladet 7. mars, og Sarpsborg Arbeiderblad omtalte en resolusjon om «sosialbestemt abort». En lov som ikke lovfestet sosiale grunner abort, var verdiløs i kampen mot kvakksalverne, het det. Vestfold Fremtid meldte at 70 kvinner enstemmig støttet Lionæs. Det var et «ubøyelig» krav at Straffelovrådets innstilling ble lagt til grunn. Kvinnesekretariatet ba regjeringen snarest å fremme en abortlov og følge Straffelovrådets innstilling.⁵⁶ Presset på regjeringen økte.

I sine foredrag vektla Lionæs lovforslagets innhold og kvinnens rett til å bestemme.⁵⁷ Alle måtte bry seg om *hvilken* lov som ble fremmet og vedtatt. Det sto om å få en lov i tråd med arbeiderkvinnenes krav, eller en reaksjonær lov som ville stramme inn. Kvinnen måtte få abort, hvis hun ønsket det. Det var henne det dreide seg om, hennes kropp og sjel det gjaldt, hun måtte ha det avgjørende ord. Lionæs hadde arbeidet for at rådet skulle foreslå at kvinner ikke kunne straffes for å få utført abort, men lyktes ikke. Hun prioriterte enstemmighet, et skritt mot en friere abortlov.

Regjeringens lovforslag (Ot. prop. 15, 1959) ble framlagt av justisminister Haugland. Det støttet Straffelovrådet i det meste, men ikke forslaget om å legalisere sosiale indikasjoner.

52 *Arbeiderkvinnen*, nr. 5/1957: 30.

53 Protokoll fra Det norske Arbeiderpartis Landskvinnekonferanse, 28.–29. mai 1957, Det norske Arbeiderpartis Hustrykkeri 1958: 9–12.

54 *Ibid.*: 28–29 og 86–87.

55 Stortingstidende (St.tid.) 1958: 272–282.

56 *Arbeiderbladet*, 24. mars 1957.

57 Se Arbark: ARK-2812, D-L0015, mappe 8, «Abortloven 1959-60» for utkast og renskrevne taler.

Regjeringen viste til motstand fra kirkelig hold og manglende støtte fra legene, fra fakultetene i Oslo og Bergen og legeföreningen. Legene foreslo en sosialmedisinsk indikasjon, at sosiale forhold kunne bli del av medisinske indikasjoner. Helsedirektør Evang, Sosialdepartementet og sosialminister Gudmund Harlem sluttet seg til dette. Kvinnesaksforeningen og Oslo mødrehygienekontor støttet også å erstatte en sosial indikasjon med en utvidet medisinsk. Mange som hadde talt for en ren sosial indikasjon, hadde snudd, Evang og andre mente at en sosialmedisinsk indikasjon ville gi en liberal lov. Det ble foreslått at avgjørelser om abort skulle tas av to leger. Rådets forslag til strafferamme og at kvinnens lege kunne klage på abortsøknadsavslag fikk støtte. Fylkeslegens samtykke burde kreves hvis kvinnen var umyndig (under 20 år), psykisk syk og var gift og mannen uenig.

Proposisjonen vakte motstand og protest. Fra konservativt hold ble det hevdet at forslaget var for liberalt. Men regjeringen fikk også bråk i egen stortingsgruppe. Problemet var at de rene sosiale indikasjonene ikke var med. Av dem som protesterte, var Lionæs.

Ved Arbeiderpartiets landskvinnekonferanse i mai 1959, støttet imidlertid formann Seweriin regjeringens forslag.⁵⁸ Loven ville avslutte rettsløse tilstander og bringe Norge «på linje med de nordiske landene». Seweriin ville ikke lenger lovfeste rene legale sosiale indikasjoner. I Arbeiderkvinnen nr. 1 1960 oppfordret hun om støtte til regjeringens lovforslag.⁵⁹ Hun støttet seg på sakkyndige som var mot en sosial indikasjon, lovforslaget hadde «et uvanlig solid grunnlag». Hun advarte dem som ville endre regjeringens forslag. Å endre lovforslaget etter enkelte representanters «personlige ønsker» eller tilpasset «en liten gruppes prinsipielle innvendinger», ville «undergrave det faste, sterke saksgrunnlaget lovforslaget bygde på». Arbeiderpartiets kvinnesekretariat bøyde seg, slik Blom og Aanesen viser.⁶⁰ Det gjaldt likevel ikke alle. Lionæs var sterkt kritisk til hvordan Seweriin hadde snudd. Seweriin hadde ikke lagt fram dette for kvinnebevegelsens ordinære organer. Dette var ikke uttrykk for bevegelsens oppfatning. Lionæs kritiserte også justisminister Haugland, han fulgte ikke støtten fra alle arbeiderorganisasjonene til Straffelovrådets forslag.⁶¹ Linder tar ikke opp uenigheten mellom Lionæs og Seweriin, heller ikke at Lionæs opponerte kraftig.⁶²

Ved et møte Arbeiderpartiets Studentlag hadde 3. februar 1960 på Sogn Studentby, innledet Lionæs og studentpresten Alex Johnson.⁶³ Lionæs talte for «abortfrihet» og avviste at regjeringens lovproposisjon representerte noe framskritt. Det ville ikke hjelpe noen av de mange tusen kvinnene som foretok ulovlig abort. Bare abortfrihet kunne stoppe kvakksalveriet. Lionæs hadde skjerpet kritikken. At hun gikk klart ut mot regjeringen og sin etterfølger i Kvinnesekretariatet, ble nok lagt merke til. Seweriin møtte også motstand i AUF-organet Fritt Slag 31. mars 1960, da hun i et intervju ba om støtte til abortloven. AUF, på sin side, mente regjeringen sviktet ved å avvise Straffelovrådets forslag om sosiale indikasjoner.

Kritikken i partiet vises tydelig i et regjeringsnotat fra Haugland, like før planlagt behandling i Odelstinget, 1. juni 1960.⁶⁴ Utgangspunktet var at lovforslaget ble sterkt kritisert i stortingsgruppa 30. mars. Lionæs og Margith Munkebye (fra Nordland) var

58 Protokoll fra Det norske Arbeiderpartis Landskvinnekonferanse 1959, Aktetrykkeriet 1960: 7–8.

59 Seweriin ble redaktør høsten 1959, *Arbeiderkvinnen*, nr. 9/1959: 16; *Arbeiderkvinnen*, nr. 1/1960: 3–5.

60 Blom 1980; Aanesen 1981.

61 Arbark: ARK-2812, D-L0015, «Abortloven».

62 Linder 1997.

63 *Arbeiderbladet*, 3. februar 1960.

64 Arbark: ARK-2812, D-L0008, «Lov om abortus provocatus», 30. april 1960. I Lionæs' arkiv finnes en utgave med Hauglands påskrift til henne.

«ganske sterkt imot proposisjonen som ikke har tatt sosial indikasjon med som eget punkt i lovens § 1».⁶⁵ Regjeringsnotatet gjentok argumenter mot en ren sosial indikasjon, at Straffelovrådets formulering var uklar, at medisinsk kyndige var kritiske. En lov trengte legenes tilslutning for å få autoritet. I tillegg kunne en ren sosial indikasjon gi en mer liberal situasjon «enn ønskelig var» og ingen nordiske land hadde «våget» å innføre sosiale indikasjoner. Ordbruken tyder på at justisministeren nok var litt redd for en «for liberal» situasjon.

I lovbehandlingen ble Stortingets justiskomite utvidet med Arbeiderpartiets Munkebye og Kristelig Folkepartis (KrF) Kjell Bondevik fra sosialkomiteen. Komiteen fikk ikke ferdig innstillingen i vårsesjonen, den ble første lovsak høsten 1960. Da var, som alltid, Lionæs i New York, i Norges FN-delegasjon. I Stortinget sto Munkebye fast på forslaget om en ren sosial indikasjon, støttet av mange fra Arbeiderpartiet, som Sverre Løberg, som mente det var bedre om forslaget ble trukket.⁶⁶ Munkebyes forslag fikk 24 stemmer av 45 fra partiet som var til stede. Mange i regjeringspartiet stemte oppsiktsvekkende mot regjeringen, selv om de subsidiært stemte for lovforslaget. Ingen fra borgerlige partier støttet Munkebye. Opposisjonen var mot loven, selv om noen stemte for regjeringens forslag. Abortloven ble ganske lik nabolandenes og den regjeringen Nygaardsvold ikke ville fremme i 1939.

Tiåret fra lovarbeidet startet i 1951 er sett som en mer konservativ periode, politisk og kulturelt, enn 1930-årene var. I Sverige og i Danmark sank antall legale aborter fra midt på 1950-tallet. I Sverige knytter Lena Lennerhed det til et endret politisk klima for abortsaken.⁶⁷ Da regjeringen og Kvinnesekretariatet gikk bort fra å kreve sosiale indikasjoner, skjerpet på den annen side Lionæs argumentene sine og gikk åpent ut for fri abort, selv om hun ikke hadde Kvinnesekretariatet med seg.

Forslag om fri abort 1967

I februar 1967 tok Lionæs opp abortsaken i Stortinget. Med aborttallene fra 1965 (det første hele året loven virket) hadde media meldt om svært mange illegale aborter, over 7000 årlig. Lionæs spurte om sosialminister Egil Aarvik (KrF) ville vurdere en ny lov som kunne «gi enhver kvinne som ønsket å avbryte sitt svangerskap, mulighet til det». Kvinner hadde krav på å få ønsket oppfylt – uten å måtte bryte norsk lov.⁶⁸ Lionæs viste til at antall legale aborter i 1965 var som i 1955, ti år før 1960-loven trådte i kraft. Hun spurte om statsråden mente det var forsvarlig å ha en lov som drev tusenvis av kvinner til helsefarlige, kriminelle aborter. Svaret var klart, sosialministeren ville ikke ha en friere abortlov. Fikk kvinnen avgjøre, ville hun få bestemme over fosterets rett til liv. Dette var første gang det fra Stortingets talerstol ble krevd fri abort.

Kravet ble lagt merke til, som intensjonen sikkert var. Blant mange avisoppslag dagen etter, 1. mars 1967, hadde Vårt Land Aarviks svar: «En mer liberal abortlov kan virke mot sin hensikt» som hovedoppdrag. Det ble referert at Lionæs ønsket en abortlov som ga kvinnene det «minimum av frihet som ligger i at de får rett til selv å bestemme om de skal føde et barn». Arbeiderbladet omtalte Lionæs positivt, som av de fremste forkjempere for fri abort. Budskapet hennes ble gjentatt, 1960-loven gjorde det vanskeligere å få abort og

65 Munkebye (1911–2000), på Stortinget 1955–73 (Bodø) (vara 1953–55). I styret for stortingsgruppa 1965–73.

66 Lionæs kommenterte et utkast til Løbergs innlegg (finnes i hennes arkiv). Løberg arbeidet for mødrehygiene fra 1930-tallet (Andresen & Elvbakken 2017).

67 Lennerhed 2017.

68 Stortingsforhandlinger (St.forh.) 28. februar 1967: 2465–2466 og 2480–2482.

kvinnerens situasjon minst like vanskelig som før. Og så var forskjellig innvilgning i fylkene «barbarisk».

Arbeiderkvinnen nr. 3/1967 intervjuet Lionæs og leder av Oslo mødrehygienekontor, Chris Bruusgård. Lionæs gjentok kravet om fri abort, at loven ble vilkårlig praktisert og at antall lovlige aborter gikk ned.⁶⁹ Bruusgård var uenig, hun mente forkjemperne for fri abort la en meningsløs byrde på kvinnen som ble stående alene. Hjelpetiltakene var dårlige, ikke abortloven, og forskjeller i innvilgelse stred mot loven. Helsesøster Ida Trondsen kommenterte så oppslaget. Hun så det som paradoksalt at Bruusgård ikke innså at kravet måtte være fri abort, mens «Aase Lionæs som en ikke ventet skulle ha slike forutsetninger, la saken fram som den virkelig er. Hun så hvordan det var å være pasient.»⁷⁰ Hun avsluttet: «Kjære Aase Lionæs la oss få lov å håpe på en snarlig liberalisering av vår abortlovgivning.»⁷¹

Hvordan tok så Arbeiderpartiets landskvinnekonferanser opp abortsaken? Seweriin var formann til Aase Bjerkholt overtok i 1963, fulgt av Sonja Ludvigsen i 1967.⁷² Konferansene i 1961, 1963 eller 1965 tok ikke opp abortsaken.⁷³

I 1967 foreslo Østfold Arbeiderpartis kvinneutvalg en resolusjon om en revisjon av abortloven i liberal retning.⁷⁴ Et handlingsprogram hvor «revisjon av abortloven» var tema skulle behandles. Lionæs var invitert som innleder.⁷⁵ Hun var sterkt kritisk til at kravet om en abortlov med en ren sosial indikasjon ble ikke innfridd med 1960-loven – selv om partiet hadde stortingsflertall. Loven innskrenket også liberale legers frihet til å hjelpe. Kvinner måtte stå som tiggere for fremmede i nemnder, holdt hun fram. Lionæs støttet forslaget fra Østfold og en abortlov der kvinnen tidlig i svangerskapet fikk bestemme om hun ville føde barnet. Slik hun så det, var det en elementær menneskerett frie kvinner ikke kunne eller ville gi avkall på.

I debatten tok 14 av 17 opp abort.⁷⁶ En av dem som støttet Lionæs var Sissel Rønbeck fra AUF. Hun mente det heller var blitt vanskeligere enn enklere å få abort med loven.⁷⁷ Nemndsystemet gjorde at det ble født barn som foreldrene ikke ønsket. Andre var mer forsiktige. Gunvor Eker vektla at abortloven ble praktisert for strengt og ikke i tråd med intensjonene. Lionæs avsluttet med at kvinnebevegelsen måtte gå inn for kravet: «Revisjon av svangerskapsloven med adgang til fri abort», med en abortlov der «kvinnene har avgjørelsen og hun alene».⁷⁸ Lionæs og Rønbeck fikk ikke gjennomslag for fri abort, men mange støttet dem. Redaksjonskomiteens forslag ble vedtatt: «Vi må ta sikte på en friere og mer human lov.»⁷⁹

69 *Arbeiderkvinnen*, nr. 3/1967: 15–16.

70 *Arbeiderkvinnen*, nr. 5/1967: 18.

71 *Arbeiderkvinnen*, nr. 5/1967: 19.

72 Bjerkholt (1915–2012) familie- og forbrukerminister 1955–1965. Sonja Ludvigsen (1928–1974) sosialminister i Brattelis regjering, oktober 1973 til sommeren 1974, stortingsrepresentant (fra 1965 fra Akershus).

73 Protokoller fra Landskvinnekonferansene i 1961, 1963, 1965.

74 Protokoll fra Landskvinnekonferansen 1967, Aktietrykkeriet: innsendt forslag nr. 13 til resolusjon, side 14–16.

75 Hennes maskinskrevne foredrag finnes i Arbark: ARK-2812, D-L0008.

76 Protokoll fra Landskvinnekonferansen 1967, Aktietrykkeriet: 56–62.

77 *Ibid.*: 56. AUF programfestet fri abort i 1965, like etter at sosialdemokratenes ungdomsparti i Sverige gjorde det.

78 Protokoll fra Landskvinnekonferansen 1967, Aktietrykkeriet: 62.

79 *Ibid.*: 112.

I mars 1968 tok fjernsynets *Åpen post* opp abortloven.⁸⁰ Lionæs deltok og vektla at loven ikke reduserte antallet illegale aborter, kvinnen måtte få bestemme selv. I 1968 var det 100 år siden Katti Anker Møllers fødsel. Det var markeringer og taler, som av helsedirektør Evang.⁸¹ Han ønsket en ny abortlov, antall illegale aborter falt ikke. Lionæs holdt foredrag om Møller i Østkantens kvinnelag. Arbeiderbladet viste til en enstemmig resolusjon fra møtet om å få kvinnebestemt abortlov og støttet den.⁸²

Ved Arbeiderpartiets landskvinnekonferanse i mai 1969 var valgprogrammet – med punkt om abort – til diskusjon. Konferansen gikk inn for en lov som åpnet for å innvilge abortsøknader på sosialt grunnlag, at kvinner over 40 år og under 18 år måtte få fri adgang til abort. Dette var i tråd med den nye danske loven.⁸³ Lionæs var ikke til stede.

Forslaget til Arbeiderpartiets valgprogram (1969–73) var: «en mer human abortlov innføres».⁸⁴ AUF foreslo: «Rask utbygging av den offentlige familierådgivning i alle deler av landet. Ny abortlov som gir de kvinner som ønsker det adgang til abort.» Ammerud partilag hadde også sendt inn forslag: «Fri abort innføres.»

Arbeiderpartiets landsmøte ble avholdt i Oslo 11.–14. mai 1969. I ettertid er Grete Irvolls innlegg for Ammerud partilag mest kjent. Selv om vedtaket fra landskvinnekonferansen var et skritt i rett retning, mente hun formuleringen var upresis. Det måtte være en menneskerett å bli født ønsket. Da landsmøtets redaksjonskomite ikke fulgte forslaget fra Ammerud, ba Irvoll landsmøtet stemme for forslaget fra AUF. Det ble så vedtatt med klart flertall.⁸⁵ To tidligere ledere fra Kvinnesekretariatet reagerte, ikke med begeistring, men med bekymring. Seweriin så det uheldig at abortvedtaket ble annerledes enn landskvinnekonferansens og foreslo at sentralstyret fikk fullmakt til å formulere nytt abortpunkt i samarbeid med Kvinnesekretariatet. Bjerkholt støttet Seweriin. Saken var altfor viktig til å ta «et helt nytt standpunkt i løpet av ett minutt etter et benkeforslag». Sittende leder, Sonja Ludvigsen, sa ikke noe. Med stort flertall avviste landsmøtet ny votering. Forslaget om fri abort var programfestet.

I ettertid er vedtaket framstilt som et kupp. Men forslaget var fremmet før møtet og ble foretrukket framfor redaksjonskomiteens.⁸⁶ Det hevdes at vedtaket overrasket partiledelsen, men det er lite sannsynlig. Partiformann Bratteli og partisekretær Haakon Lie visste at mange, som Lionæs, arbeidet for fri abort. Lie mente abortvedtaket kostet partiet valgseieren i 1969.⁸⁷ Partiet gikk fram ved valget, men manglet ett mandat på flertall. Kanskje passet det ham å peke på én kontroversiell sak, heller enn andre, som EEC-saken, akkurat da. Kupp-omtalen fra Bjerkholt gjentas i mye abortlitteratur, som hos Blom (1980) og Aanesen (1981). Det kan muligens knyttes til at den nye kvinnebevegelsen fra 1970-tallet ikke var så orientert mot det Arbeiderpartiets kvinnebevegelse hadde gjort for abortsaken, og at det også preget forskning og historiefortelling.

80 *Arbeiderbladet*, 11. mars 1968.

81 Karl Evang, minnetale, 23. oktober 1968: www.virksommeord.no/tale/250

82 *Arbeiderbladet*, 3. desember 1968.

83 Protokoll fra Landskvinnekonferansen i 1969, Aktietrykkeriet: 88–89 og 119; *Arbeiderbladet*, 10. mai 1969.

84 Protokoll fra Landsmøte i Det norske Arbeiderparti, 11.–14. mai 1969, Aktietrykkeriet.

85 Protokoll fra Landsmøtet i Det norske Arbeiderparti, 11.–14. mai 1969, Aktietrykkeriet: 283.

86 Det samme uttalte Irvoll til *Arbeiderbladet* 30. mai 1978: 7.

87 Lahlum 2009: 503.

1. mai-tog i Oslo. Fri abort-parole fra 1968 (øverste bilde) og parole for selvbestemt abort i 1978 (nederste bilde). Foto: Arbeiderbladet / Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Dobbeltstemme for liberal abortlov 1975

Arbeiderpartiets program om fri abort i 1969 var et vendepunkt. Sosialistisk Folkepartis (SF) valgprogram inneholdt også kvinners rett til fri abort, men partiet falt ut av Stortinget i 1969.⁸⁸ Fra 1969 til 1973 hadde Stortinget borgerlig flertall. Det ønsket heller å stramme inn praksis, enn å liberalisere.⁸⁹

⁸⁸ Side 16 i valgprogrammet for 1969–73, side 15 for 1965–69. www.nsd.no/partidokumentarkivet

⁸⁹ Elvbakken 2021.

Høsten 1969 oppnevnte Arbeiderpartiets sentralstyre et abortutvalg for å forberede en ny lov, ledet av legen Torbjørn Mork (1928–1992).⁹⁰ Det leverte ikke innstilling før partiet våren 1971 overtok regjeringmakten da Borten-regjeringen gikk av. Kvinnesekretariatet, under Ludvigsens ledelse, var utålmodig.⁹¹ Det var også partiets Tove Pihl på Stortinget og hun etterlyste abortlovforslag fra sosialminister Odd Høydahl i 1972.⁹² Det kom til høsten, sa han. Med Stortingets sammensetning, var det umulig å få vedtatt fri abort. Pihl gjorde som Seweriin og Lionæs nesten 15 år før, da de etterlyste abortlovforslag fra egne statsråder.

Da folkeavstemningen om EEC høsten 1972 ga flertall mot medlemskap, gikk Bratteli-regjeringen av. Våren 1973 tok mindretallsregjeringen, ledet av Lars Korvald (KrF), initiativ til å stramme inn abortlovens praktisering.⁹³ Det vakte protester. I mobiliseringen for fri abort fra først på 1970-tallet, kom den nye kvinnebevegelsen til med ny kraft, aktører og aksjonsformer.⁹⁴ Nyfeministene startet bevisstgjøringsgrupper i 1970. Kvinnefront-grupper kom til i 1971, med sosialistisk utgangspunkt. Gamle kvinnepolitiske organisasjoner tok opp abortsaken. I 1970 vedtok Norsk Kvinnesaksforening fri abort.⁹⁵ Norsk kvinneforbund ble revitalisert fra 1973 og hadde fri abort på programmet.⁹⁶

Abortsaken var sentral ved stortingsvalget i 1973. Arbeiderpartiet og Sosialistisk Venstreparti (SV) fikk flertall. En av SVs representanter, Otto Hauglin, hadde imidlertid reservert seg mot å stemme for fri abort, dermed manglet en stemme for en slik lov. Arbeiderpartiets mindretallsregjering utforsket likevel muligheten for flertall for fri abort i en stortingsmelding om familiepolitikk. Den ble behandlet høsten 1974.⁹⁷ Flertallet i sosialkomiteen støttet forslaget om selvbestemt abort, at kvinnen selv «i siste instans, etter informasjon og eventuell rådgivning hos lege eller annen kompetent faglig instans» burde avgjøre innen 12. uke.⁹⁸ Høyre og Senterpartiet ville endre 1960-loven for mer likebehandling og tillate at kvinnen søkte abort selv. KrF ville stramme inn abortloven. I Stortinget i oktober 1974 ble det klart at sosialkomiteens innstilling ville mangle en stemme. Ingen representanter fra borgerlige partier støttet komiteinnstillingen, og ingen skisser til abortlov fikk flertall i Stortinget.

Med avklaringen fulgte regjeringen Brattelis lovforslag våren 1975. Ønsket var få en så liberal abortlov som mulig, gitt stortingsflertallet. Lovforslaget tok utgangspunkt i loven fra 1960 og bygde på beslutning i nemnd. Mens regjeringen ville komme opposisjonen noe i møte, flyttet flertallet i sosialkomiteen forslaget i liberal retning.⁹⁹ Det ville at sosiale indikasjoner skulle være en selvstendig indikasjon og forsterket en formulering om at kvinnens bedømming av situasjonen skulle være avgjørende. Kvinnen skulle få informasjon om inngrepets art og hvor hun kunne få vite om offentlige støtteformer hvis hun ville føde, men skulle ikke plikte å motta informasjon. Flertallet foreslo at en av nemndas to

90 Arbark: ARK-1001, Db – Kvinnesekretariatets alfabetiske saksarkiv, Brev fra Arbeiderpartiet, oppnevning av utvalg, 5. desember 1969, til Bergh.

91 Protokoll fra Det norske Arbeiderpartis Landskvinnekonferanse 1971, Aktietrykkeriet.

92 St.tid. 1973: 2752. Ved nominasjonen i 1973 tapte hun for Lionæs. Blom (1980) antydte at Pihls radikale syn på abort gjorde at hun tapte, men i abortsaken var Lionæs vel så tydelig også i kritikken av partiet.

93 Notatet og høringssvarene er vedlegg 1 og 2 i Stortingsmelding (St.meld.) nr. 51 (1974–75), side 147–160.

94 Se for eksempel Grünfeldt 1973.

95 Lønnå 1996.

96 Norsk kvinneforbund skrev til Lionæs 9. mars 1967. Sentralstyret vedtok å rette en takk til henne for å ha tatt opp abortlovgivningen i Stortinget. Lionæs tok vare på brevet.

97 St.meld. nr. 51 (1973–74) Om barnefamilienes levekår; Innstilling til Stortinget (Innst. S.) 11 (1974–75); St.tid. 487–606 (31.10.1974).

98 Innst. S. 11 (1974–75): 12.

99 Elvbakken 2021.

medlemmer kunne beslutte i kurante saker. Vedtak skulle gis skriftlig, ankebehandling være automatisk.¹⁰⁰

Sosialkomiteens innstilling ble behandlet i Odelstinget 22. mai 1975, i en debatt som varte hele dagen. Spenningen gjaldt hvordan SVs Hauglin ville stille seg. Han hadde tvilt, men godtok flertallets forslag fordi nemnda fortsatt skulle avgjøre. Opposisjonen stemte mot loven. Den ble vedtatt med presidentens, Aase Lionæs', dobbeltstemme. Det ble innført en ren sosial indikasjon i abortloven, den hun på 1930- og 1950-tallet hadde kjempet så hardt for. Nå ville hun ha fri abort. Som president holdt hun ikke innlegg, men dobbeltstemmen avgjorde.

Den nye abortloven fra 1975 var en lov ingen egentlig ønsket. De som stemte den fram, bortsett fra Hauglin, ønsket en lov om selvbestemt abort. De som stemte mot, så den som for liberal og i praksis en lov om selvbestemt abort. Den var en mellomstasjon.¹⁰¹ Abortloven ga kvinner rett til abort på vide og sosiale indikasjoner. Hun trengte ikke motta veiledning eller konsultere mannen, men måtte møte i nemnd, i kurante saker én lege.

Etter valget i 1977 fikk Arbeiderpartiet og SV, som nå samlet ville innføre selvbestemt abort, knappest mulig flertall i Stortinget. Arbeiderpartiregjeringen sendte raskt et forslag om endring av 1975-loven til høring. Opposisjonen protesterte og anklaget regjeringen for å være lite innstilt på forlik. Den liberale 1975-loven ble endret slik at kvinnen kan bestemme innen svangerskapets 12. uke. Fra 12. til 18. uke skulle nemnda, med de tidligere liberale kriteriene beslutte. Lovendringen ble igjen sikret med odelstingspresidentens dobbeltstemme.¹⁰²

Med lovendringen i 1978 sto abortloven fra 1975 fast inntil våren 2019. Da vedtok Stortinget etter forslag fra Solberg-regjeringen, med KrF som partner, at fosterreduksjon alltid skal behandles i nemnd, også innen 12. uke. Høsten 2023, mens partiene i Stortinget hadde flertall for å utvide kvinnens bestemmelse, kom utredningen av abortlovgivningen fra utvalget Støre-regjeringen nedsatte, under ledelse av Kari Sønnerland. Flertallet foreslo å utvide adgangen til selvbestemt abort til 18 uker.

Pådriver for fødselskontroll i 40 år

Fra Lionæs foreslo og enstemmig fikk vedtatt resolusjonen om en liberal abortlov ved Arbeiderpartiets landskvinnekonferanse i mai 1936, til hun med presidentens dobbeltstemme i mai 1975 sørget for at landet fikk en svært liberal abortlov, holdt hun tak i abortlovgivningen, i partiet, blant kvinnene, i storting og offentlighet. Hun forsvarte de sosiale indikasjonene da helsedirektør, kvinnesaksforening og det medisinske miljøet slapp dette kravet og gikk inn for en lov med sosialmedisinske indikasjoner sist på 1950-tallet. Da egen regjering ikke fulgte opp det liberale lovforslaget et enstemmig straffelovråd foreslo i 1956, talte hun offentlig for fri abort. Abortloven fra 1960 ble ikke som hun og andre i partiet, som Munkebye, ville ha den. Da hun i Stortinget i 1967 krevde fri abort, skapte det debatt. Lionæs var ikke alene om kravet, Arbeiderbladet støttet det og AUF hadde alt programfestet fri abort. Lionæs og Rønbeck fikk ikke flertall i 1967 ved landskvinnekonferansen for kravet om fri abort, men deres og andres langvarige innsats bidro til at landsmøtet programfestet fri abort i 1969.

Denne førtiårige innsatsen ble ikke understreket i arbeider om den norske abortsakens historie utgitt kort tid etter vedtaket som ga fri abort i 1978; Blom (1980), Aanesen (1981)

100 Ot.prp. nr. 38, 1975; Innstilling til Odelstinget (Innst. O.) nr 47, jf. Ot.prp. nr. 38; Odelstinget forhandlinger (Ot. forh.) 1975: 377–446.

101 Elvbakken 2021.

102 Ot.prp. nr. 53, 1978; Innst. O. nr 56; Ot. forh. 30. mai 1978: 481–546.

og Schrumpf (1984). Denne litteraturen var preget av at Arbeiderpartiets innsats over årene ble sett som langsam, noen ganger svikeyfull og motvillig, og at partiets kvinnebevegelse hadde gitt seg, som da de i 1960 støttet en lov uten sosiale indikasjoner. Dette bildet må nyanseres. Partiet bidro til at en relativt liberal praksis kunne opprettholdes i mellomkrigstida, partiet var tydelig splittet på 1950- og 60-tallet, og det programfestet fri abort i 1969, før den nye kvinnebevegelsen tok opp abortsaken.¹⁰³

Når Aase Lionæs' innsats ikke ble løftet fram i den tidlige litteraturen, kan det skyldes at den nye kvinnebevegelsens, heller enn Arbeiderpartiets innsats ble sett avgjørende for gjennombruddet i 1970-årene. Det kan også skyldes at Lionæs i mange andre politiske spørsmål sto fjernt fra de politiske grupperingene som arbeidet for fri abort. Generelt var arbeidet for fri abort knyttet til andre venstresidesaker, som arbeid mot norsk medlemskap i NATO og EEC. Hun var for NATO og EEC-medlemskap. Hennes virke i Nobelkomiteen var også omstridt på venstresida. Lionæs sto politisk nær partisekretær Lie, hennes posisjon i mange saker sto fjernt fra venstresida. At hun arbeidet for å oppheve konkubineparagrafen og legalisere samboerskap uten giftemål, er også mindre kjent. I alle år, fra 1930-tallet arbeidet hun for kvinners rett til og betydning av yrkesarbeid. Likevel var det nok ikke bare helsesøster Ida Trondsen som i 1967 ble overrasket over at Lionæs sto opp for fri abort.

Lionæs' innsats for abortsaken har noen tydelige trekk. Hun arbeidet systematisk, resolusjonsforslagene ved landskonferanser i 1936 og 1939 viser det. Hun sørget for å forankre krav i partidemokratiets organer. Da Samarbeidsnemnda i 1950 ville gå inn for å få en minste felles multiplum-abortlov, stoppet Lionæs og andre det. For å få partiet til å ta fatt på abortlovarbeidet, ble det igjen mobilisert i partiet. I løpet av noen uker støttet over 300 kvinneavdelinger resolusjoner for det liberale 1935-forslaget. Lionæs ble oppnevnt til lovkomiteen og fikk i 1953 støtte fra partiets sentralstyre til kravet om sosiale indikasjoner. Da egen regjering ikke fulgte forslaget hun hadde forankret i sentralstyret, gikk hun ut, i fjern og nær, fikk medieoppslag og støtte fra en mengde resolusjoner fra partiavdelinger – for en liberal abortlov. Da Seweriin i 1959 støttet regjeringens lovforslag uten sosiale indikasjoner, kritiserte Lionæs henne. Seweriin hadde ikke søkt støtte i kvinnebevegelsens organer til linjeskiftet. Lionæs bidro til å legge grunnlaget for vedtaket om å programfeste fri abort i 1969. Hun brukte partiorganer, involverte landets kvinnelag og fikk vedtatt resolusjoner. Da det i den siste fasen kom mange nye aktører til, ikke minst i den nye kvinnebevegelsen, var ikke Lionæs lenger på barrikadene, men hennes dobbeltstemme ga en liberal lov i 1975.

Våren 2023 foreslo Kvinnefronten å gi plasser i Oslo blant andre Aleksandra Kollontajs navn.¹⁰⁴ Det ville Lionæs ha støttet. Hun leste og ble påvirket av Kollontajs skrifter på 1930-tallet. I 1946 var hun av dem som foreslo Kollontaj til Nobels fredspris.¹⁰⁵ Da hun selv forlot Nobelkomiteen i 1978, beklaget hun nettopp at Kollontaj ikke hadde fått prisen.

Litteratur

- Andresen, A. & Elvbakken, K. T. (2017). Karl Evang og mødrehygienesaken. Om lojalitet, nøytralitet og faglig uavhengighet. *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, 33(2), 136–152. <https://doi.org/10.18261/issn.1504-2936-2017-02-03>
- Andresen, A. & Elvbakken, K. T. (2020). In peace and war. Birth control and population policies in Norway (1930–1945). *Continuity and Change*, 35(3), 345–369. <https://doi.org/10.1017/S0268416020000235>

103 Elvbakken 2021.

104 *Klassekampen*, 8. mai 2023.

105 På vegne av Arbeiderpartiets kvinnesekretariat blant flere norske forslagsstillere. Kollontaj ble også nominert fra Finland samme år (Kataijnen 2008: 249).

- Andresen, A. & Elvbakken, K. T. (2023). Farlig fødselskontroll. Om stenging og likvidering av mødrehygienekontorer under annen verdenskrig. *Tidsskrift for kjønnsforskning*, 47(4), 199–215. <https://doi.org/10.18261/tfk.47.4.4>
- Bjørnhaug, I. (1922). *Konrad Nordahl. Fagbevegelsens mektige leder*. Res Publica.
- Blom, I. (1980). *Barnebegrensning – synd eller sunn fornuft*. Universitetsforlaget.
- Elvbakken, K. T. (2021). *Abortspørsmålets politiske historie 1900–2020*. Universitetsforlaget. <https://doi.org/10.18261/9788215042923-2021>
- Eriksen, K. E. (2001). Aase Lionæs (1945–1953). *Arbeiderhistorie*, 15(1), 186–188.
- Fure, J. S. (2011). *Universitetet i Oslo 1811–2011: Bind 3. Inn i forskningsalderen 1911–1940*. Akademika.
- Grünfeld, B. (Red.). (1973). *Selvbestemt abort: en kvinneverett*. Pax.
- Kataijnen, E. (2008). Arbeid, fred, kjærlighet. Kollontaj sett med finske øyne. I Y. Sørbye (Red.), *Revolusjon, kjærlighet, diplomati. Aleksandra Kollontaj og Norden*. Unipub.
- Lahlum, H. O. (2009). *Haakon Lie. Historien, mytene og mennesket*. Cappelen Damm.
- Lennerhed, L. (2017). *Kvinnotrubbet. Abort i Sverige 1938–1974*. Gilunds forlag.
- Linder, D. (1997). *Aase Lionæs. En politisk biografi*. Det norske arbeiderparti.
- Lionæs, Aa. (1933). *Studieveileder i rasjonalisering*. Arbeidernes Oplysningsforbund.
- Lionæs, Aa. (1934). *Om studiet av økonomiske spørsmål – Med en studieveiledning i socialøkonomi*. Felleskomiteen for arbeidernes opplysningsvirksomhet.
- Lionæs, Aa. (1987). *Tredveårskrigen for fred – høydepunkter i Nobelkomiteens historie*. Aschehoug.
- Lionæs, Aa. & Skau, A. (1935). *Om tidens sosialøkonomi*. Tiden Norsk Forlag.
- Lionæs, Aa. & Skau, A. (1936). *Dør vi ut?* Arbeidernes Oplysningsforbund.
- Lokøy, A. M. M. (2021). «Mord er mord, også når det gjeld det ufødde» – En studie av avisen Norges Kvinders tilnærming til liberalisering av § 245 1930–1939. [Masteroppgave i historie]. Universitetet i Bergen.
- Lønnå, E. (1996). *Stolthet og kvinnekamp: Norsk kvinnesaksforenings historie fra 1913*. Gyldendal.
- Løvik, M. (1976). *Norske Kvinneorganisasjoners Samarbeidsnemnd 1945–1952*. [Hovedoppgave i historie]. Universitetet i Bergen.
- Myrdal, A. & Myrdal, G. (1934). *Kris i befolkningsfrågan* (norsk utgave: Lionæs & Skau i 1936). Tiden Norsk Forlag.
- NOU 2023: 29 (2023). *Abort i Norge – Ny lov og bedre tjenester*. Helse- og omsorgsdepartementet.
- Pryser, T. (1993). Johanne Reutz – fra arbeiderbevegelsen til fredsbevegelsen. I *Portretter fra norsk historie*. Universitetsforlaget.
- Schrumpf, E. (1984). *Abortsakens historie*. Tiden.
- Aanesen, E. (1981). *Send meg ikke til en «kone», doktor*. Oktober.
- Aas, R. (2001). *Mellom frontene. Johanne Reutz, pioner og yrkeskvinne i norsk arbeiderbevegelse*. Pax Forlag.